

ВОБРАЗНА-ПЕСЕННЫ ЛАД ЛІРЫКІ НІЛА ГІЛЕВІЧА

У літаратурна-творчай прасторы краіны, пачынаючы з сярэдзіны ХХ стагоддзя, трывала і назаўсёды замацавалася імя паэта, творчасць якога асабліва арганічна ўпісваецца ў навуковую прастору Шырмаўскіх чытанняў. Гэтак жа шчыра, годна і рупна служыць сваім жыццём і талентам народнай песні, як тое рабіў беларускі музычны патрыярх Рыгор Шырма, паэт, вучоны, фалькларыст Ніл Сымонавіч Гілевіч. Вось ужо каго з поўным правам можна назваць паэтам народнапесеннага складу. З дзяцінства зачараваны народнай песняй, ён часта згадвае гэты шчаслівы палон. Нямала сустрэнем цікавых на гэты конт прызнанняў пісьменніка як на старонках яго паэтычных кніг, так і ў літаратуразнаўчай эсэістыцы або навуковых працах, прысвечаных паэтыцы беларускай народнай лірыкі.

Узгадаваны мастацкай школай народнай песні, ён умеў прывітаць сваім паэтычным словам кожнага, хто быў захоплены магіяй народнай песні і хто стаў пажыццёва ёй верна служыць.

Двойчы ў паэзіі Н. Гілевіча прыгадваецца імя Р. Шырмы. Першы верш «А ў полі вярба» (1959) расказвае пра перажытыя лірычным героем хвіліны катарсіснага ўзрушэння, калі пачуў аднойчы, як па радыё «раздольна песня загучала» [2, 82], якую некалі спявала маці. Выкананне было настолькі адмысловым, што не падзяліцца перажытай радасцю было абсалютна немагчыма: гэта ж родны край спяваў, «*мая зямля спявала, // Мая любоў, адзіная навек!*» [2, 82]. Песня, відаць, гучала ў выкананні Дзяржаўнай акадэмічнай харавой капэлы, якой кіраваў выдатны знаўца, адмысловы інтэрпрэтатар народнай песні Р. Шырма. Ён, не зважаючы на ганенні з боку ўлады (і польскай, і савецкай), к 1955 году, па словах фалькларыста, літаратуразнаўцы А. Ліса, «патрапіў сілай таленту няскоранай асобы хутка ўзысці, падняцца да вяршыняў харавога мастацтва спеву а капэла, пазначыць сваёй творчасцю цэлы перыяд у гісторыі беларускай музычнай культуры» [7, 23]. Зразумела, што Н. Гілевіч, такі чуйны да спеўнага мастацтва, не мог не прысвяціць свой верш «А ў полі вярба» Р. Р. Шырму. Пазней, ужо з нагоды 80-годдзя, паэт уславіць таго, для каго песня была сэнсам усяго жыцця, вершам з такой характэрнай назвай – «Сэрца дзядзькі Рыгора» (1972). Падкрэслена думка аб пародненасці сэрца фенаменальнага Талента з душою народа. Толькі тады адкрываюцца сакрэты і таямніцы народнай песні, багацці яе «*тонаў, адценняў, ладоў, перабораў*», толькі тады нараджаецца мастацкі шэдэўр, «*калі песняю песень у сэрцы – Радзіма!*» [2, 245]. А гэта не толькі пра знакамітага маэстра, але і пра сваё, асабістае, індывідуальна-творчае: пра разуменне вытокаў паэзіі, пра пошук крыніц натхнення, высокай красы, духоўнай чысціні, эталонаў сапраўднага мастацкасці.

Такім эталонным узорам мастацкай глыбіні і найвышэйшай (геніяльнай) прастаты для Н. Гілевіча і яго лірычнага героя стала народная песня. Якраз у тое спякотнае лета пачутая па радыё песня выклікала

адчуванне і разуменне яе гаючай сілы, яе мудрасці і прыгажосці: гучала песня, а здавалася, што «*ніў, прыпаўшы ніцма //Да ручая з крынічнаю вадой...*» [2, 82]. Вось так злучыў паэт, якому не было яшчэ і трыццаці, у адно эстэтычна-мастацкае ядро два вобразы – вобраз песні і вобраз крыніцы. Прышло патрэбнае для развіцця і самасцвярджэння таленту адчуванне: толькі шляхам пазнання духоўных каштоўнасцей, якія нясе ў сабе фальклорная спадчына, толькі праз адкрыццё загадкавых таямніц народнай творчасці магчыма праўдзівае мастацкае выяўленне народнай душы і непаўторнай арыгінальнасці пісьменніцкага «я»:

*Мы часта ў спёку ходзім паўз крыніцу,
Але ці часта н'ём з крыніцы той?* [2, 82].

Для самога Н. Гілевіча гэта зусім не рытарычнае пытанне. Крыніца народнапэтычнай мудрасці стане для яго на ўсё жыццё высокай мерай ісціны, прыстойнасці, сумленнасці і мастацкай дасканаласці. І праяўляецца гэта ва ўсім, да чаго дападае душа паэта і навукоўца, педагога і фалькларыста, абвострана-пранізлівага лірыка, дасціпнага гумарыста і бескампраміснага, з'едлівага сатырыка, вернага сына Лагойскай зямлі і дзяржаўнага дзеяча. Дзеяча, для якога вышэй за ўсё – клопат пра выхаванне гістарычнай самасвядомасці нацыі, захаванне чысціні яе духоўных крыніц.

Каб зразумець, чаму ў народнапесеннай творчасці беларусаў так часта функцыянуе вобраз крыніцы, варта прыгадаць, што нашы старажытныя продкі спрадвеку пакланяліся вадзе, верылі ў яе сілу. І асаблівае шанаванне аддавалі крыніцам. Звяртае на гэта ўвагу і Я. Сіпакоў у сваім эсе «Зялёны лісток на планеце Зямля». Ствараючы партрэт Беларусі, ён нагадае пра адносіны да крыніц не толькі далёкіх продкаў, але і нас сённяшніх. Таму, відаць, абсалютна свядома, зыходзячы з адпаведных ідэйна-мастацкіх задач, аўтар пазбягае ўжываць займеннік «*яны*», замяніўшы на «*мы*»: «Да крыніц мы хадзілі і ў святы, і ў будні. Іхняя «жывая» вада змывала нашы хваробы, нагаворы, спалох, сурокі, нечаканы смутак. Да жывой вады мы спяшаліся прыйсці да ўсходу сонца – пакуль над ёю не праляцела ніводная птушка: нечапая вада, верылі мы, валодае самаю гаючаю сілаю. <...> І крыў Бог, каб хто плюнуў калі ў крыніцу – гэта ж усё роўна, што плюнуць у вочы маці! Нашы крыніцы былі нашымі прошчамі» [10, 52]. Шануючы «жывую», святую ваду, нашы прашчурны не мылі ў крыніцах бялізну, не бралі з іх ваду для гаспадарчых патрэб.

Даследуючы спецыфіку народнапесеннай вобразатворчасці, Гілевіч-фалькларыст заўважыў, што народная песня цесна звязана з пэўнай абраднасцю. Так, у купальскую ноч нашы далёкія продкі імкнуліся пэўным чынам нейтралізаваць уздзеянне на іх цёмных, злых сіл, праходзячы ачышчэнне праз агонь і ваду. Яны надзялялі агонь і ваду магічнай сілай. Такое светаадчуванне старажытнага беларуса не магло не адбіцца ў яго фальклорнай творчасці. У зборніках народных песень ёсць нямала твораў, дзе з той або іншай нагоды прыгадваюцца рэчка, возера, мора ці маленькая, але такая гаючая крынічанька. Найчасцей гэты вобраз з'яўляецца сімвалам

чысціні, неспатольнасці, жыццёвасці. Аднак бывае і нешта адваротнае: крынічанька знікае, перасыхае, мохам зарастае.

*А дзе ж тая крынічанька,
Што голуб купаўся?*

*А дзе ж тая дзяўчыначка,
Што я заляцаўся?*

*Ды ўжо тая крынічанька
Мохам зарашчона,*

*Ды ўжо тая дзяўчыначка
З другім заручона [1, 251].*

Вобраз крынічанькі ў лірыцы Н. Гілевіча – адзін з магістральных і мае рознае сэнсава-эстэтычнае нападзенне: гэта і прыкмета краю, у якім бруіцца чыстая вадзіца, і духоўная спадчына, і ўвасабленне крэўных сувязей чалавека з роднай зямлёй, і натхнёны працэс творчасці. Пераконваюць у гэтым многія творы паэта – «Слёзы шчаслівага чалавека», «Край мой беларускі, край!», «А дзе ж тая крынічанька?», «Родныя дзеці», «Санет», «Каля студні», «Глыток з дзедавай студні» і інш. Нельга не адчуць, што вобраз крынічанькі, студні з крынічнай або «жывою» вадой аказаўся такім прыцягальным, што назаўсёды запаланіў і душу, і мастацкую фантазію паэта. У выніку часта становіцца ідэйна-сэнсавай асновай твора. Як, напрыклад, у паэме «А дзе ж тая крынічанька?». Ідэястваральны сэнс вобраза падкрэслены самой назвай, потым – у развітальным дыялогу з Зосяй, а самае важнае для героя-фалькларыста сказана ў заключных радках паэмы (тройчы, як бачым, бласлаўлены вобраз):

*Я сам шчаслівы быў, яшчэ не знаючы,
Што, як жар-птушку, упусціўшы песню,
Увесь наш край – ад Прыпяці да Нарачы –
Сто раз прайду, а мару ўсё не здзейсню;
Што будуць дні злятаць і гаснуць знічкамі,
А мне ўсё мерыць вёрсты незлічона,
І ўсё шукаць: а дзе ж тая крынічанька?
І ўсё пытаць: а ці не замучона?.. [3, 311].*

Праз ладную часавую адлегласць – амаль у 14 год – герой рамана «Родныя дзеці», відаць, знайшоў ключы, якімі адмакнуў бы «дзверцы // Той студні ў вотчынным двары // Адкуль сабе натхненне ў сэрца // Бяруць музыкі й песняры» [3, 172]. Наступіў жа ўрэшце той момант, калі слова, матэрыялізаванае ў вобраз, набыло і сваё музычнае выяўленне – мелодыю, у якой адбіліся чысціня, наіўнасць дзіцячай душы (мелодыя калыханкі) і ўрачыста-высокая (гімнавая) споведзь творчай душы.

Многае ў арыгінальнай творчасці Н. Гілевіча звязана з народнапесеннымі вобразамі-сімваламі. У беларускім песенным фальклоры такімі вобразамі-сімваламі з’яўляюцца дрэвы, кветкі, кусты – вярба, каліна, бяроза, рабіна, дубочак, шыпшына, ружа, рута-мята, палын-трава і інш. Існуе

безліч народных лірычных песень, у якіх, напрыклад, вобразы каліны ці бярозы з'яўляюцца сэнсава-ключавымі. У кожным зборніку беларускіх народных песень набіраецца іх не адзін дзесятак – «*Ой, у лузе каліна стаяла*», «*Каліна-маліна*», «*Ты каліна чырвоная*», «*Ці я ў полі не калінка расла*», «*Пад гарою каліна*», «*Распусцілася каліна*», «*Каліна мая лугавая*», «*Стаяла бяроза пры дарозе*», «*Белая бярозачка ваду замуціла*», «*Бяроза із лістком*», «*У лесе дзве бярозачкі*» і інш.

Усе нагаданыя творы ўзяты са зборнікаў беларускай народнапесеннай лірыкі «*Песні сямі вёсак*» (1973) і «*Вянок беларускіх песень*» (1988). Сустрэкаюцца вобразы каліны, бярозы і ў запісах народных песень, зробленых паэтам у 1970 годзе на Лагойшчыне: «*Каліна, пяцова ночка невялічка*» (запісана два вырыянты), «*Каліна, ой ды ель мая зялёная*», «*Стаяла каліна між варот*», «*Ой, у полі, полі дзве бярозы зрасліся*», «*Ой, бяроза белая*», «*Адзін голуб сеў на дубе, другі на бярозе*». Згаданыя вобразы – сімвал дзяўчыны ў яе вясновай красе або маладой жанчыны, нешчаслівай у сваім замужжы. Паралелізм *бяроза, каліна* – дзяўчына, жанчына, як правіла, дапамагаў раскрыць становішча (сацыяльнае, сямейна-побытавае) або эмацыянальна-псіхалагічны стан гераіні.

У 2010 годзе ў роздумных згадках «*У нас вельмі любілі спяваць*» паэт, вучоны, фалькларыст Н. Гілевіч, вярнуўшыся памяццю ў ліпень 1940-га, патлумачыць, чым тады, на дзевятым годзе жыцця, так уразіла яго, вясковага пастушка, купальская «*Каліна*», якую заспявала «*вельмі здольная да спеваў*» Валька Бурбоўская: «*Каліну*», *якая загучала цяпер на папары пад Краснай горкай, я чуў неаднойчы і раней – спявалі жанкі ў лузе, і трохі ведаў словы. Але гэтым разам яна ўразіла і заваражыла мяне чамусьці асабліва моцна. Можна, таму, што спявала Валька, якая здавалася мне прыгажуняй?* [5, 475].

Вядома, у сілу свайго ўзросту хлапчук не мог зразумець глыбока сімвалічны сэнс песенных сюжэтаў і вобразаў, але адметнасць мастацкай мовы адчуваў. Купальскія і пятроўскія песні, аб'яднаныя на Лагойшчыне словам *каліна* ў адну групу, актыўна ўплывалі на свет пачуццяў хлапчука, які «*рыхтаваў сябе, сам таго не ведаючы, да пажыццёвага служэння Філалогіі з вялікай літары*» [5, 476]. Пісьменнік, у развагах аб тым, чым так прываблівалі яго на шляху паэтычна-мастацкіх і навукова-даследчых пошукаў «*песні, аб'яднаныя мілым, родным вобразам «каліны»*» [5, 477], не праміне сказаць і пра чалавечую змястоўнасць сюжэтаў, і пра высакароднасць вобразаў гераінь, іх незвычайна багаты свет пачуццяў. Адзначыць пры гэтым прыгажосць і пранікнёнасць напева, асаблівую чысціню тону. А яшчэ аўтар ніяк не мог абысці і той факт, што геніяльны талент Янкі Купалы фарміраваўся пад уздзеяннем народнапаэтычных скарбаў родных мясцін Н. Гілевіча, з якімі моцна быў звязаны лёс нацыянальнага прарока. Таму і не выклікае сумнення, «*што Янка Купала <...> усе вядомыя на Лагойшчыне песні «Каліны» любоўна зберагаў у сэрцы*» [5, 478]. Думаецца выдатным доказам гэтай повязі з'яўляюцца такія выдатныя лірычныя вершы нацыянальнага генія, як «*Над ракой у спакою*» або «*Явар і каліна*».

У пошуках адказу на пытанне, што робіць народную песню сапраўднай паэзіяй, мастацкім творам, навуковец і фалькларыст Н. Гілевіч зазначае наступнае: «Народнапесенная паэтыка выпрацавала за доўгія стагоддзі вельмі шмат спосабаў выяўлення чалавечых дум і пачуццяў у слове. У слове звычайным, якім мы карыстаемся ў штодзённай гаворцы, і ў той жа час – незвычайным, таму што яно асаблівым чынам счэплена з іншымі словамі і надзелена асаблівым сэнсавым і гукавым значэннем» [4, 328]. Калі ж гаварыць пра зместава-эстэтычнае нападўненне традыцыйных фальклорных вобразаў у паэзіі Н. Гілевіча, то, захоплены «вялікай, недасягальнай прастатой паэтычнага вобраза» [4, 323] народнай песні, ён і сам імкнецца тварыць па законах шчырасці і праўдзівасці, незвычайнай прастаты і глыбіні, якія нясе ў сабе народнае слова. У руках таленавітага майстра, чуйнага, з выключным эстэтычным густам, народнае слова-вобраз набывае іншыя мастацкія якасці і становіцца адкрыццём ужо іншай душы, пакліканай да жыцця новым часам.

Некалі тонка адчуў і падаў вызначальныя якасці лірыкі Н. Гілевіча крытык В. А. Каваленка, сказаўшы, што «як ні пра каго іншага з беларускіх паэтаў пра Н. Гілевіча можна сказаць, што яго паэзія – паэзія на кожны дзень, у якой філасофія так блізка змыкаецца з мараллю, урэшце, з парадай, а таму становіцца нейкай дамашняй, па-асабліваму цёплай і чалавечнай» [6, 179].

Глыбокім чалавечым зместам і філасофскай значнасцю якраз і характарызуецца верш «*Вы шуміце, шуміце...*». Здзіўляе найперш уменне паэта прэзентаваць традыцыйны фальклорны вобраз. Бярозы ў лірыцы Н. Гілевіча не толькі абавязковая неад’емнасць беларускіх краявідаў. Дрэвы ў сваёй узроставай сталасці, гасцінец стары, пошум-напеў векавы – усё выдатна стасуецца з вобразам узгорыстай мясцовасці і высокага кургана. Вядома, рукатворнага, а таму загадкавага, таямнічага. На фоне такой старажытна-неабдымнай прасторы і герой адпаведны: былінна-казачны волат, які з далёкай даўніны быў родным гэтым прасторам, быў гаспадаром жыцця, носьбітам гістарычнай памяці гэтай зямлі. Адсюль вынікае і адпаведная ланцужковая повязь вобразаў – стары гасцінец, шум векавечных бяроз, пракос недаспелай травы, высокі курган, даліны прасцяг. І нарэшце – стамлёныя рукі, што яднаюць рэальную гісторыю і вечнасць, зямлю і неба, быццёвую канкрэтыку і ўзвышанасць памкненняў. А яшчэ імкненне героя жыць на хвалі разумення свайго абавязку перад трагічнай памяццю былога і надзённымі праблемамі сучаснасці.

Таму і гучыць так мякка і значна здвоены дзеяслоў «*Лягу-прылягу*». Дзякуючы паўтарэнню ў кожнай страфе ў спалучэнні з новымі словамі мастацкая думка-вобраз набыла сваю маштабнасць і лагічнае завяршэнне. У трэцяй (заклучнай) страфе праяўляецца самае галоўнае ў характары лірычнага героя – ягоная сціпласць (*здарожыўся трохі*) і асабістая адказнасць за гэты велічны і трагічны, дзівосны і прыгожы свет. І калі службыць яму – значыць ахвяраваць многім, выдаткаючы духоўныя і фізічныя сілы да астатку. Канчаткова – і тое «*лягу-прылягу*», і «*здарожыўся трохі*», і сон на «*хвілінку*» – усё актыўна працуе на патрыятычную ідэю-вобраз: трэба

ласкай атуляць родную зямлю, берагчы яе спакой і цішыню. Гістарычна пакутны лёс дае ёй на гэта асобае права.

Падкрэслім, што гэта толькі некаторыя аспекты мастацкай трансфармацыі народнапесенных вобразаў у ідэйна-эстэтычным полі лірыкі па-сапраўднаму народнага паэта Ніла Гілевіча.

ЛІТАРАТУРА

1. Вянок беларускіх народных песень / Запіс У. Раговіча. – Мінск: Навука і тэхніка, 1988.
2. *Гілевіч, Н.* Збор твораў. У 23 т. / Н. Гілевіч. – Мінск: ГА БТ «Кніга», 2003. – Т. 1.: Вершы: 1946 – 1990.
3. *Гілевіч, Н.* Збор твораў. У 23 т. / Н. Гілевіч. – Мінск: ТДА «Пантограф», 2009. – Т. 3.: Родныя дзеці: раман у вершах. Паэмы. Сюжэты (эпічныя песні).
4. *Гілевіч, Н.* Збор твораў. У 23 т. / Н. Гілевіч. – Мінск: Тэхналогія, 2010. – Т. 19.: Фалькларыстыка: песенная творчасць беларускага народа.
5. *Гілевіч, Н.* Збор твораў. У 20 т. / Н. Гілевіч. – Мінск: ТДА «Пантограф», 2011. – Т. 20.: Фалькларыстыка.
6. *Каваленка, В.* Жывое аблічча дзён / В. Каваленка. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1979. – С. 179–193.
7. *Ліс, А.* Рыгор Шырма: станаўленне асобы / А. Ліс // Новы час. – 2011. – 22 ліпеня. – С. 23.
8. Народныя песні з радзімы Ніла Гілевіча / уклад. А. Рашчынскі. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2011.
9. Песні сямі вёсак: традыцыйная народная лірыка Міншчыны / Укл. і рэд. Ніла Гілевіча. – Мінск: Вышэйшая школа, 1973.
10. *Сіпакоў, Я.* Зялёны лісток на планеце Зямля: партрэт Беларусі: эсэ / Янка Сіпакоў. – Мінск: БелЭн, 2010. – С 47–55.

